

NYA AVHANDLINGAR

Anna Sofia Lundgren: *Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Symposion, Stockholm/Stehag 2000. 203 s. English summary. ISBN 91-7139-502-4.

Som opponent skall man försöka placera en avhandling i rätt genre och sätta in den i sitt rätta forskningssammanhang. *Tre år i g* verkar vid första påseende vara vad den ger sig ut för – en handfast *etnografi* om en skolklass som etnologen följt under de tre känsliga ungdomsåren mellan 13 och 16. Sådana finns det många av inom Stockholmstraditionen, alltifrån från Billy Ehns studier av daghem på 1980-talet. Med stadig förankring i könsforskningen i Umeå förefaller det som om författaren vill se hur kön kommer till uttryck och befästs inom skolklassen. Skolan är och förblir dock en bakgrund i Lundgrens undersökning. Den sätter visserligen gränserna, men egentligen är det de ungas subjektivitet och "identitetsutprovningar" hon följer. Inte heller är det etnografien som står i fokus, utan *berättandet*, texten, diskursen. Också kropp och handling kan förstås som konkret berättande.

Därmed är det varken en etnologisk *coming of age*-undersökning där familjebakgrund, dating, ritualer eller materiell kultur kommer i fokus. Inte heller är det en sociologiskt inspirerad reproduktionsforskning där kunskapsinhämtande mot en bakgrund av sociala eller ekonomiska förhållanden hålls upp som förståelseram – Bourdieu är väl det mest välkända exemplet på den riktningen, men i en förlängning finns också Birminghamskolans tidigare arbeten.

Inspirationen har i stället hämtats från tyskinspirerad ungdomskulturforskning där teman som självidentitet och modernitet kom att hamna i fokus. Thomas Ziehe blev i Sverige inkörsporsten på 80-talet. Hela gruppen från JMK – med Johan Fornäs i spetsen – kom att följa den linjen. Lundgren för nu tematiskt den traditionen vidare in i ett fält där ungdomsforskare normalt aldrig vistats – nämligen skolan. När det gäller den teoretiska inspirationen kommer den kulturella konstruktivismen företrädd av Judith Butler alltså att giftas samman med avläggarna från den tidigare kapitallogiken. Men totalt

utan dess förankring i kopplingen mellan produktionsformer och medvetande. Konstruktionerna är långt mer kulturella än socio-ekonomiska.

Greppet att ta fasta på skolan väcker intresse. Eftersom det viktigaste "identitetsarbetet" förmodades starta när klockan ringde ut, har horder av forskare tittat på vad ungdomar gör på fritiden, hur de tar gaturummet i besittning, hur de "bygger identitet" genom valet av musik, film och andra konsumtionsartiklar. Skolan har på olika sätt varit alltför tråkig för att man skulle vilja intressera sig för den. Blotta anslaget öppnar för nya insikter.

Metodiskt har inspirationen hämtats från den reflexiva moderniteten. Det har fått konsekvenser för både frågeställningarna och det etnografiska arbetet. Ingen skall lasta Anthony Giddens, Ulrich Beck eller Zygmunt Bauman för att bedriva etnografi. Data går inte utöver målsättningen att belysa och illustrera. Tyngdpunkten vilar på den teoretiska analysen medan exempel – mer än etnografi – används för att synliggöra ett resonemang. Därmed inte sagt att Lundgrens etnografiska passager är sagolikt bra utförda. Men de används sällan för att relativera eller gå utöver vad teoretikerna hävdar och blotta ambitionen att i det studerade exemplet visa vad andra redan tänkt, sänker förväntningarna på vad nytt som kan genereras med hjälp av det insamlade materialet.

Stilen i avhandlingen är levande – ibland också skojig – och samtidigt vetenskapligt lödig. De beskrivande partierna är oftast i *presens* medan resonemangen står i *perfekt*. Pågående liv vidimerar teoriernas avslutade abstraktioner. Bokstavligen bländande är en beskrivning av hur det kändes att komma in som ny forskare i skolans cafeteria (s. 43): "Det är ett sådant ställe där det känns som om man stod i motljus. Själv ser man ingenting, man kan inte urskilja de enskilda ansiktena utan anar bara att där inte finns en enda människa som man känner, samtidigt som känslan av att stå till allas tydliga beskådan är så påtaglig att man genast vill gå därifrån." Den utsattheten känner nog många fältforskare igen. Dock försvinner lätt presens när konturskarpa teorins perfekt gör entré. Inte sällan figurerar då Butler i bakgrunden. En härifrån inspirerad mening kan

låta som på s. 67: "Trots att jag i andra sammanhang skrivit om betydelsen av beskrivningar som inte i onödan reproducerar föreställningar om kön, så har jag ändå velat antyda en sådan delvis stereotyp dikotomi för att kunna diskutera villkoren för de praktiker som dikotomin beskriver, och som gör det möjligt att tala om kön som kategori med betydelse för flickors och pojkars rörelsemönster." Innehållet går att tyda, men inte utan stor välvilja.

Boken inleds med en klassisk "setting the scene"-beskrivning av platsen. Läsaren får veta att klassen finns i en tvåvånings skola från 70-talet. Eleverna kommer alla från grannskapet och verkar mest bestå av läslada akademikerbarn. Skolans arkitektur och timplan är en disciplinerande struktur – för att falla Foucault i talet. Den delar in kunskapen i timmar och minuter, fördelar den till vissa utrymmen. Skolan är en plats där symboliskt våld utövas mot eleverna. De bearbetar dess materialitet i sina berättelser och bekräftar den mer än ifrågasätter den.

Disciplin och motståndskamp återkommer än starkare i bokens egentliga huvudkapitel, "Att inordna kroppen". I några raska och härliga beskrivningar visar Lundgren hur kampen mot skolans "symboliska våld" tar sig kroppsliga uttryck. Istället för att säga emot läraren lägger man fötterna på bänken. Intressant nog är dessa protester merendels individuella. Något som understryker Lundgrens huvudtes om identitetsförhandlingarnas mål – nämligen att vidga fältet för individualitet och autonomi. Elevernas protester gentemot skolan och varandra sker via kroppen. Här dras de in i ett estetiskt projekt. Teman som utseende, skönhet och fulhet, fetma och magerhet blir centrala verktyg i den kampen. Mer kunskapsinriktade frågor om rätt och fel, om betyg och prestationer kommer på undantag. I den här processen är betonandet av könskaraktäristika fullkomligt central. Alla stereotyper som handlar om skillnad – difference – förstärks. När eleverna "använde sina kroppar som verktyg för att säga något, för att göra något" för att protestera och markera självständighet och betona kön, så ses de uttrycken som bestämda av de dominerande diskurserna. "...de dominerande diskurserna utgjorde agentskapets horisonter" sägs med hänvisning till Butler (s. 68). Härvid begränsas deras förståelsehorisonter. Med ett äldre språkbruk skulle man kunna nagla dem fast vid att vara bärare av falskt medvetande.

Sättet att bygga jaget via just berättelser står i centrum för ett spännande kapitel kallat *Självpresentation*

ner. Flickor och pojkar uppmanades att skriva sina liv i "Boken om mig". Här framstår flickorna som långt skickligare än pojkarna. De senare skriver trist nog mest om vad de upplevt, medan flickorna ger sig hän åt dagdrömmar och fantasier. I fantasierna grumlas och försvinner "gränserna mellan det kända/upplevda och det genom de skrivna berättelserna diskursivt konstruerade" (s. 95). Verkligheten formas av de samtalsordningar som råder och här skaffar sig flickorna ett övertag. Är berättelserna då platsen för att överskrida det symboliska våld som skolan utövar? Ja och nej. Läsaren får möta några starka scener där pojkar blir förlorare och flickor vinnare. Pojkarna trakasserar flickorna med grova tillmälen. Att Kristina sålunda är "ett fett jävla as" tillhör de mer vänskapliga kommentarerna. Men flickorna blir situationens segrare genom att inte ta sig an utmaningarna! De har en rikare vokabulär och formuleringsförmåga; de gör bättre ifrån sig i skolan och de har samhället och opinionen i ryggen. Det fysiska och symboliska våld som pojkarna utövar blir helt enkelt nyckeln till deras egna misslyckanden! De får ta fördömandet och den därmed följande underlägsenheten. Sätillvida en framgångsrik könskamp. Här finns emellertid en fallgrop mitt på arenan. Det är ju ändå ganska fasta köns kategorier de slåss med! Lundgren visar hur "elevernas reflexivitet som från början tycktes mig så frigörande och nydanade, visade sig ... legitimerade traditionella uppfattningar" (s. 127). Det fanns gränser för deras insikt om sig själva och om världen. Den som uppmuntras att gå till sig själv för att få svaren hindras lätt från att överskrida det givna. I den här förhandlingen skapas en egocentrerad och ganska reaktionär uppfattning av kön.

Linjen från de individuella berättelserna följer så Lundgren upp på den kollektiva nivån i kapitlet *Högsta dieberättelser*. I grupp blir inslaget av förhandling tydligare och tillfälligheterna än mer påtagliga – konstruktionerna än mer beroende av faktorer den enskilde inte kan kontrollera. Här tar eleverna gemensamt spjårn mot skolan, mot lärarna, mot varandra. Här mals de egna erfarenheterna tillsammans med marknadens och medias schabloner. Mer än i andra kapitel visar författaren här på tillämpligheten i Ziehes "kulturella friställningsbegrepp". Alltså att de unga lämnas att skapa sig själva i brist på tradition. Här fungerar istället den nära sociala världen som mimetisk förlaga. Återigen visar hon – spännande nog – hur denna förmenta autonomi får dem att falla tillbaka på mycket traditionella könsordningar.

Men Lundgren vill ändå lyfta fram den nyskapande

potentialen i deras berättande och det ständigt pågående identitetsarbetet. Med ett begrepp från Butler, visar hon hur de "repeterar" mönster men gör "fel", misslyckas, plockar in avvikelser. Dessa stäms sedan av mot nya erfarenheter. Eleverna har aktiva "berättarstrategier" gör "aktiva kombinationer och val av tolkningsmodeller" (s. 168). Att diskurser existerar hindrar inte att de hela tiden fylls med nytt och annorlunda innehåll.

I *Avslutande reflektioner* sätter hon in sin undersökning i ett vidare skolsammanhang. Dagens skola, menar hon, fostrar till reflexivitet. Det står till och med i läroplanen. Därför skall undervisningen individualiseras, anpassas efter vars och ens egenart. Men detta krav verkar lättare att hantera för barn ur medelklass än för arbetarbarnen. "Medan elever med arbetarbakgrund betonar kollektivets betydelse, hävdade medelklassbarnen i högre grad individuell skicklighet" (s. 173). Bakom allt fagert tal, laborerar ändå Skolverket stelbent med termerna om manligt och kvinnligt. Innehållet i de kategorierna reproduceras gång efter annan i det vardagliga skolarbetet. Samtidigt finns det en enorm kreativitet i förhandlingar av identitet bland alla dessa barn som är "kulturellt friställda".

Detta är alltså en välskriven, tankediger och därför viktig studie. Som alla sådana reser den frågor av mer principiell natur. Lundgrens iakttagelse att mönster för identifikation hela tiden omförhandlas i en modern skola verkar svår att gendriva. Särskilt som hon också visar på segheten i de dagliga mönstren.

De frågetecken jag kan resa mot resonemanget rör för det första att frågor om social klass så lite betonats. Och att Lundgren förefaller att överdriva skolans betydelse som arena för förhandlingar. Båda de faktorerna bottenar i att hon i sin konstruktivism föredrar att lägga tyngdpunkten på "kultur" i bemärkelsen tolkning, text och diskurs. Och att hon därför lätt hamnar i en uppfattning om att människor ständigt är lika kulturbyggande. Vi får inte "följa individerna hem" se dem i totala situationer, utan de blir till i kraften av diskurser.

Det förefaller mig sålunda som om de som var flitigast i förhandlingsarbetet var medelklassens barn. Barnen till en borgerlighet som alltid förlitat sig på sitt omdöme och sin förmåga till autonomi. Barn som redan hemifrån vant sig vid att hantera komplexa sammanhang. Uppenbarligen kom majoriteten av eleverna i den klass Lundgren undersökt också ur dessa hem. Man kan då med fog fundera över hur mycket som var nyskapande och hur mycket som var vidareföring av en väl etablerad tradition. Kanske är det till och med så, att den

bakgrunden slår igenom ännu mycket starkare idag än för en generation sedan. Idag har skolan lämnat stort spelrum för det personligt individuella. Det medför oftast att hem och bakgrund betyder mer än skola. Den habitus man har därhemma behöver inte riskeras av skolans krav på ordning och uppförande, på plugg och redovisning. Medelklassen använder alltså skolan framgångsrikt för sin reproduktion. Det har alltid varit fallet, men med än större emfas idag än tidigare. Skolan kan inte bryta mönstret eftersom den har individualiseringen som program. Hur mycket är då förhandlingar?

Hur mycket betyder skolan i utformandet av elevers identitet? Skulle man inte med fog kunna visa att den är oviktig? Lundgren vill med Butler hävda att "...alla handlingar förstås som kulturellt konstitutiva, i den bemärkelsen att de alltid för kulturellt begripliga subjektpositioner vidare" (s. 24). Men tänk om det tvärt om är så att handlingar för det mesta inte är "kulturellt konstitutiva"! Att människor i allmänhet och skolbarn i synnerhet gör en hel massa saker som inte alls spelar någon roll. Att de för det mesta traskar omkring i en värld som de knappast lagt märke till. Som är osynlig eller vagt erfaren just därför att den finns rakt under näsan på dem. För att plötsligt vakna till insikt, få sammanhang blixtbelysta. Den danska etnologen Karin Lützen har kallat detta för Magic Moments när hon diskuterar hur lesbiska kvinnor plötsligt vaknar till insikt. Edmund Husserl och Alfred Schütz har på ett mer generellt plan talat om *epoché*. De menar i full överensstämmelse med de flesta fenomenologer att reflektion och insikt är relativt sparsmakade företeelser. Ingen människa skulle helt enkelt orka tänka på vad hon gör hela tiden. För det mesta är verkligheten vag och erfarenheterna därför mer konfirmerande än utmanande. Vanan skyddar vår livsvärld från att oavslutligen utmanas.

Märk t.ex. hur Gunilla Granath ger en beskrivning av yttersta leda. Livet i klassrummet är "så planlöst så att klockorna nästan stannar! ... Jag är så uttråkad så det kliar i hela kroppen. Undra på att alla blir flamsiga, kastar grejer på golvet och ritar i varandras böcker. Har lust att spränga skolan i luften!" (s. 137). Lundgren vill i textanalytisk efterföljd se hennes yttrande som ett "retoriskt redskap" (s. 138). Men är det inte helt enkelt en illustration till att de väckts till insikt om att världen de vistas i inte angår dem. Att kulturbygget inte alls pågår hela tiden och att det är med yttersta tvekan man kan säga att det pågår i skolan. Ledan gör den oviktig. Diskurserna studsar mot ointresset. Rasterna är mer centrala. Så är fritiden, sommarlov, kvällen med kompisarna, hockey-

matchen... Kanske har skolan samma inverkan på pojkar-na som att "göra lumpen". Ett års harvande som man bara väntade på att mucka från. När man sover arbetar man inte med sin identitet och inte när man halvsover heller. Däremot finns det ögonblick då allt "stämmer" och uppmärksamheten är på topp och världen "makes sense". Detta har ganska mycket att säga om makt och inflytande, om truligt motstånd och om mental frånvaro. Var är man egentligen när man går i skolan?

För att identiteten skall kunna förhandlas måste det finnas en aktiv förhandlare. Lundgren laborerar som alla modernitetsteoretiker med ett rationellt subjekt, ett som har "... kontroll över, eller åtminstone kontakt med, anledningarna till sitt eget handlande", säger hon med en hänvisning till Anthony Giddens (1997) på s. 124. Först tänker man, sedan handlar man, alltså. När eleverna skriver sina självpresentationer, blir detta "historier om vad det kunde vara att leva som ung". Dessa historier "legitimerade sig genom – levd eller upplevd erfarenhet..." Om så är fallet är erfarenheten en legitimering av narrationen. Det problematiska med den definitionen är att det intuitiva, det pre-fenomenella, traditionen och vanan; handlingen utan eftertanke och för känslan utan avsikt hamnar i limbo. Det är dimensioner som sällan är tillgängliga för ratio – förnuftet. Är det verkligen det som styr medan smärtan, äcklet, kärleken och kroppen får finna sig, får rätta in sig? Lika väl skulle man kunna hävda att kroppen *gör och känner* en mängd saker som personen sedan får skynda efter med sina föreställningar för att förklara och legitimera. Är det inte, för att tala med Maurice Merleau-Ponty, kroppen som *öppnar upp* rummet, som förvandlar skolkorridoren till en levande värld? Det är kroppen – inte ideologin – som bebor rummet säger han, dels genom att uttrycka det, visa dess potentialer; dels genom att ge det riktning, visa hur man finner sin väg genom det. Den *rör sig* i en "praktognosia" alldeles oberoende av om detta är avsett eller ej.

Lundgren tillämpar – skickligt – ett synsätt som betonar att kultur kan förstås i termer av texter och medvetna föreställningar. Det är gott och väl. Men samtidigt växer nyfikenheten på en postkonstruktivistisk tolkning som lämnar mindre spelrum för den ständigt förhandlande rationella individen. En som tar fasta på kroppsliga vanor, traditioner, ritualer, tingen och det materiella, trosföreställningar, handlingar och all slags irrationalitet. Sådana dimensioner definierar ofta en värld innan tanken ens varit där. Denna närvaro av "det andra", det som Scott Lash i sin senaste bok *Another*

Modernity: A Different Rationality (2000) kallat *the ground*, överses lätt när man fäster blicken vid modernitetens medvetet förhandlande individer.

Nu har min recension mynnat ut i en undran inför den kulturella konstruktivismen, den teoretiska utgångspunkten för Lundgrens analys, mer än en kritik av hennes förträffliga arbete. Avsikten är inte att förringa värdet av en god vetenskaplig studie. Men varje undersökning gäller ett utsnitt av den värld i vilken människor lever och sättet att ställa frågor till den får konsekvenser för resultatet. Tron på det ständiga identitetsbygget och de vardagliga omförhandlingarna antyder ett subjekt som är i full kontroll. Möjligen har detta större relevans för den bildade medelklassen som bygger sin självförståelse på idén om att en sådan kontroll alls vore möjlig. Men också i deras liv betyder det vagt artikulera, fysiska och kroppsliga – *the ground* – självklarheter utifrån vilka de handlar, tänker och bygger. Skolan av idag verkar ha jämnat vägen för den läsande medelklassens flickor medan mindre förhandlingsduktiga pojkar får söka sig andra arenor; så får ock barn ur icke-läsande hem, arbetar- och invandrarhem. Vi vet att allt färre pojkar går vidare till högre studier osv. Skolans och Skolverkets tro på reflekterande, fritt förhandlande individer med stor social kompetens har kanske inte förstärkt könsdikotomin så mycket som lagt grunden för en fördjupad social segregation i samhället, bl.a. annat genom att lämna planen öppen för individerna och därmed för bakgrunden, mer än för skolan som social och kulturell arena. Insikterna om denna mekanik vaknar måhända om man följer individerna genom totala livssammanhang, men fördunklas om ser hur de konstruerar en värld i relativ "kulturell friställning".

Jonas Frykman, Lund

Eva Wolf: *Med Charter till Estoril. En etnologisk studie av kulturell mångfald inom modern svensk turism*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 33. Göteborg 2001. 384 s., ill. English summary. ISBN 91-85838-55-1.

Eva Wolfs avhandling *Med Charter till Estoril* handlar om svensk charterturism. I underrubriken specificeras avhandlingen: En etnologisk studie av kulturell mångfald inom modern svensk turism. Studien förläggs till den postmoderna eller senmoderna epoken, den är ett resultat av etnologisk forskning och den syftar till att